

2.1.7 Ochrana práv dětí, mládeže a rodiny a soc. nároky s ní spojené

V průběhu r. 2002 bylo v této oblasti evidováno 109 podnětů.

Nejčastějšími podněty, kterými se veřejný ochránce práv v oblasti ochrany dětí, mládeže a rodiny zabývá, jsou stížnosti na činnost orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Nejzávažnějším a zároveň poměrně častým pochybením jsou případy odebrání dětí rodičům bez dostatečného posouzení věci či na základě důvodů, které nemají dostatečnou oporu v zákoně. Jiným pochybením bývá shledána zaujatost pracovníků orgánů sociálně právní ochrany dětí vůči některé ze stran, což může mít vliv na asistenci při uskutečňování styku oprávněných osob s dítětem, negativní stanovisko prezentované v soudním řízení, kdy orgán sociálně-právní ochrany dětí vystupuje jako opatrovník, apod.

Neméně závažnou skupinou případů je porušování práv v ústavních zařízeních pro děti a mládež, kterými jsou výchovné ústavy, diagnostické ústavy a dětské domovy. Během svých šetření veřejný ochránce práv shledává závažná porušení práv dětí nedodržováním právních předpisů či zásad stanovených v mezinárodních smlouvách, jimiž je Česká republika vázána. Nejčastěji se veřejný ochránce práv se v této oblasti setkává s porušením Listiny základních práv a svobod a Úmluvy o právech dítěte, zejména pak jejich článků 3, 9, 12, 16, 18, 19 a 20. Uvedené nerespektování právních norem se týká i ústředních orgánů státní správy při jejich výkladu či při vydávání vlastních vnitřních předpisů.

Činnost orgánů sociálně-právní ochrany dětí

Podnět sp. zn.: 2747/2002/VOP/ZG

Šetřením veřejného ochránce práv bylo zjištěno, že okresní úřad jako orgán sociálně-právní ochrany dítěte (dále jen OSPOD), pochybil, když neusiloval o zrušení ústavní výchovy a návrat dětí k otci. OSPOD se jevilo vhodným děti umístit v dětském domově, případně do náhradní rodinné péče. Ochránce svým zásahem dosáhl toho, že děti zůstaly v dětském domově pouze do doby, než si otec zajistil vhodné podmínky k bydlení.

Veřejný ochránce práv zahájil šetření postupu OSPOD ve věci sociálně-právní ochrany dětí pana R.N., který se po změně situace v rodině domáhal zrušení ústavní výchovy svých dětí a jejich následného svěření do své péče. Domníval se, že mu OSPOD brání v uplatnění rodičovských práv tím, že dětem nepovoluje víkendové pobyty u něj a zejména tím, že má v úmyslu děti umístit v náhradní rodinné péči.

Soud nařídil ústavní výchovu dětí ve chvíli, kdy rodiče nemohli ze závažných důvodů výchovu dětí zabezpečit. Otec se nacházel ve výkonu trestu odnětí svobody, matka byla neznámého pobytu. Po návratu z výkonu trestu podal otec dětí okresnímu soudu návrh na zrušení ústavní výchovy a svěření dětí do své péče. Uvedl, že péči o děti bude zajišťovat společně se svou přítelkyní, je zaměstnaný, otázka bydlení bude co nejdříve vyřešena koupí rodinného domu.

OSPOD ve svém vyjádření považoval jednání otce za účelové. Dle názoru jeho pracovníků malá vzdálenost místa bydliště otce a dětského domova otce nenutí

vytvářet si vhodné bytové podmínky pro návrat dětí domů. Proto OSPOD požádal dětský diagnostický ústav o přeřazení dětí do vzdálenějšího dětského domova se speciální mateřskou školou. Domníval se, že v případě otceva nezájmu o návrat dětí budou vhodnější podmínky pro umístění dětí do náhradní rodinné péče.

Veřejný ochránce práv má za to, že důvody nařízení ústavní výchovy pominuly, když otec dětí ukončil výkon trestu odnětí svobody, má zájem pečovat o své děti, udržuje s nimi kontakt, pravidelně je navštěvuje, žádal o povolení víkendových a prázdninových pobytů dětí ve svém dosavadním bydlišti, je zaměstnaný a snaží se vyřešit otázku bydlení.

Výsledkem šetření veřejného ochránce práv bylo obnovení komunikace OSPOD s panem R.N. a dohoda na dalším společném postupu zaměřeném na návrat dětí k otci. OSPOD pak dále zrušil žádost o přeřazení dětí do vzdálenějšího dětského domova a opravil nepravdivé údaje zanesené do spisu u okresního soudu. Poté, co pan R.N. zajistil vhodné bydlení, OSPOD po prošetření poměrů povolil dlouhodobou návštěvu dětí u otce během vánočních svátků. V současné době okresní soud zrušil ústavní výchovu a děti se nacházejí v péči otce.

Činnost výchovných ústavů pro děti a mládež

Podnět sp. zn.: 825/2002/ZVOP/TL

Veřejný ochránce práv zahájil z vlastní iniciativy šetření postupu výchovného ústavu pro děti a mládež při výkonu ústavní výchovy nezletilé dívky v souvislosti s jejím těhotenstvím a jeho umělým přerušením. Ochránce konstatoval, že výchovný ústav nesplnil svoji zákonnou povinnost, když neinformoval zákonnou zástupkyni těhotné dívky o jejím těhotenství. Pracovnice ústavu se navíc snažila ovlivnit rozhodování nezletilé dívky, zda těhotenství přerušit. Důsledkem šetření ochránce práv byla opatření přijatá dotčeným výchovným ústavem, která by měla zabránit opakování podobné situace v budoucnu. Veřejný ochránce práv současně navrhl MŠMT, aby přijalo opatření, která by zabránila opakování podobných situací obecně.

Podle zákona o umělém přerušení těhotenství, není k přerušení těhotenství ženě mezi 16. a 18. rokem třeba písemného souhlasu zákonného zástupce. Zdravotnické zařízení, které umělé přerušení těhotenství provedlo, je pouze povinno dodatečně zákonného zástupce o provedeném umělém přerušení těhotenství vyrozumět. Veřejný ochránce práv však konstatoval, že zákon o umělém přerušení těhotenství a prováděcí vyhláška stanoví pouze podmínky umělého přerušení těhotenství a povinnosti zdravotnického zařízení, které je provádí. Tyto předpisy neupravují oprávnění a povinnosti výchovného ústavu, v němž je dospívající dívka na základě rozhodnutí soudu umístěna. Právní předpisy upravující umělé přerušení těhotenství jsou tedy pro posuzování postupu výchovného ústavu zcela irelevantní.

Základním předpisem upravujícím výkon ústavní výchovy v rozhodné době byl zákon č. 76/1978 Sb., o školských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů, a prováděcí vyhláška č. 64/1981 Sb., o školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy, ve znění pozdějších předpisů. Podle této vyhlášky se výchovná a zdravotní opatření zásadní důležitosti předem projednávají se zákonnými zástupci mládeže, nehrozí-li nebezpečí z prodlení.

Veřejný ochránce práv nepochybuje o tom, že umělé přerušení těhotenství je výchovným i zdravotním opatřením zásadní důležitosti, které má být se zákonným zástupcem předem projednáno. Vnitřní řád výchovného ústavu také v části „Osobní hygiena a zdravotní péče“ stanoví, že v případě vážného onemocnění nebo úrazu je ihned vyrozuměn zákonný zástupce. Těhotenství samozřejmě není onemocněním nebo úrazem, jde však o událost, která se stejně jako onemocnění a úraz dotýká tělesné i psychické integrity těhotné ženy a která její život nepoměrně významněji ovlivňuje než úraz či onemocnění. Zákonný zástupce těhotné dívky by tedy i podle vnitřního řádu měl být o jejím těhotenství neprodleně vyrozuměn.

Smyslem těchto ustanovení je dát zákonnému zástupci možnost, aby mohl na svou těhotnou dceru výchovně působit, aby mohl vyjádřit svůj názor na věc, popřípadě aby mohl podpořit její rozhodnutí, jak se ke svému těhotenství a případnému mateřství postaví. Na tom nemůže nic změnit skutečnost, že konečné rozhodnutí je v rukou těhotné ženy. Při jejím rozhodování však hraje roli řada faktorů, přičemž postoj jejího nejbližšího okolí je často klíčový. Výchovný ústav těhotné ženě

nenahrazuje rodinu a její zákonní zástupci nejsou zbaveni svých práv. Musí jim být proto dána možnost, aby svá práva mohli vykonávat.

Povinnost výchovného ústavu vyrozumět zákonného zástupce a předem s ním projednat zdravotní a výchovné opatření zásadní důležitosti nemůže být zásadně umenšena ani tvrzením ředitele výchovného ústavu, že se zákonná zástupkyně o pobyt dítěte ve výchovném ústavu dosud příliš nezajímala. I kdyby to byla pravda, nemůže to být z hlediska informační a projednací povinnosti relevantní. Je třeba si uvědomit, že do výchovných ústavů nejsou děti umísťovány za trest. Smyslem existence výchovných ústavů je snaha o odstranění výchovných problémů a o nápravu jejich následků. K tomu musí výchovný ústav napomáhat neustálou snahou o obnovu narušených vztahů v rodinách svěřenkyň, tedy i informováním jejich zákonných zástupců o všech důležitých zdravotních a výchovných opatřeních. Dovedu si v této souvislosti představit, že přijetí role matky může v některých případech představovat pozitivní změnu v chování svěřenkyň a jejím přístupu k životu i v postoji jejího nejbližšího okolí.

Po provedeném šetření veřejný ochránce práv konstatoval, že odpovědní zaměstnanci výchovného ústavu o těhotenství svěřenkyň informovali zákonnou zástupkyni dopisem, který jí při té nejlepší shodě okolností mohl být doručen nejdříve v den, kdy bylo umělé přerušování těhotenství prováděno. Od doby, kdy se pracovníci výchovného ústavu prokazatelně dověděli o těhotenství svěřenkyň, do doby, kdy o tom matku vyrozuměli, uplynulo minimálně 8 dní. Vedení výchovného ústavu také nevyrozumělo zákonnou zástupkyni těhotné svěřenkyň o zdravotních komplikacích, které u ní nastaly po provedené miniinterupci, ani o její hospitalizaci v nemocnici.

Veřejný ochránce práv si také povšiml role pracovníků výchovného ústavu při formování rozhodnutí dívky podstoupit umělé přerušování těhotenství. Je zřejmé, že podle standardů pro posuzování platnosti právních úkonů byla její žádost platná a že jde tedy o její vlastní rozhodnutí. Přesto však, a to i vzhledem k její psychologické a etopedické charakteristice, se veřejnému ochránci práv jeví, že byla pracovníci výchovného ústavu k rozhodnutí přerušit těhotenství ovlivněna zdůrazňováním důvodů, proč by bylo vhodnější těhotenství přerušit. Veřejný ochránce práv se domnívá, že by obecně pracovníci výchovných zařízení měli volit vyváženější přístup a nezdůrazňovat pouze jednostranné argumenty, neboť je třeba mít vždy na paměti ústavně-právní hodnotu zakotvenou v čl. 6 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, podle kterého je lidský život hoden ochrany již před narozením.

Ředitel výchovného ústavu se nakonec ztotožnil se stanoviskem veřejného ochránce práv, uznal vytýkaná pochybení a písemně se zákonnou zástupkyni omluvil. Ředitel odboru speciálního školství a institucionální výchovy ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy však setrval na svém původním stanovisku, že výchovný ústav nijak nepochybil. Proto veřejný ochránce práv navrhl MŠMT, aby jako opatření k nápravě zajistilo, že odpovědní pracovníci školských zařízení budou informováni o výchovných ústavech nebo výchovných skupinách pro nezletilé matky a jejich děti a o možnostech umístění matek v takových ústavech, dále aby metodicky sjednotilo postup školských zařízení v případech otěhotnění svěřených dívek, a konečně aby v případě, že školské zařízení nemá vlastního kvalifikovaného pracovníka, který by odpovědně provedl poradenský a výchovný pohovor, zvážilo možnost využití služeb specializovaných zařízení, která poskytují poradenskou pomoc těhotným ženám, aby

zpracovalo seznam takových vhodných zařízení, na něž by se těhotné dívky i pracovníci školských zařízení mohli obracet, a aby o možnosti využít služeb specializovaného poradenského pracoviště informovalo jak pracovníky školských zařízení, tak i jejich prostřednictvím dívky umístěné do těchto zařízení. Ministryně školství tento návrh opatření k nápravě akceptovala.

Ústavní výchova

Z této problematiky byly v roce 2003 doručeny 34 podněty.

V roce 2003 se veřejný ochránce práv zabýval podmínkami výkonu ústavní výchovy v kojeneckých ústavech, dětských domovech, dětském domově se školou a ve výchovných ústavech. Nejčtenější porušení práv dětí zaznamenal ve výchovných ústavech.

V dětském domově pro děti do 3 let, spadajícím do resortu Ministerstva zdravotnictví, byly děti ukazovány rodičům přes skleněnou bariéru a nebyl jim umožněn osobní kontakt, návštěvy byly organizovány tak, že hrozilo odcizení dítěte rodičům. Veřejný ochránce práv se obával toho, aby ústavní režim porušující práva dětí a rodičů nebyl rozšířen i v jiných zařízeních, a proto se rozhodl uskutečnit z vlastní iniciativy šetření v kojeneckých ústavech. Vůči třem z nich šetření uzavřel, aniž shledal pochybení, v činnosti čtvrtého ústavu byly shledány nedostatky a veřejný ochránce práv v současné době usiluje o nápravu nepříznivého stavu.

Řada místních šetření, ať již na základě podnětu nebo z vlastní iniciativy, byla ochráncem provedena v dětských domovech, kde se veřejný ochránce práv zaměřil mj. na sledování dětí kamerovými systémy. Ve výchovných ústavech byl provedeno celkem 14 místní šetření, z toho ve třech z nich se jednalo o komplexní šetření výkonu státní správy. V těchto ústavech bylo zjištěno porušování práv umístěných osob. V jednom výchovném ústavu se na sklonku roku uskutečnilo šetření zaměřené na výskyt šikany, situace proto nebyla dosud vyhodnocena. V únoru r. 2003 byla vydána zpráva o výsledku šetření v odloučeném pracovišti výchovného ústavu, kde byla závažným způsobem porušována práva svěrenců. Na základě této zprávy zařízení navštívila ministryně školství a na místě se rozhodla přerušit jeho činnost. V tomto roce byl také ukončen případ týkající se výchovného ústavu, který nepostupoval správně ve věci umělého přerušování těhotenství svěřenkyň. Ministryně školství zjedнала nápravu vydáním závazného pokynu, jak v případech těhotných dívek postupovat.

Podnět sp. zn.: 4661/2002/VOP/HV

Veřejný ochránce práv v detašovaném pracovišti výchovného ústavu určeného pro zdravotně handicapovanou mládež zjistil svým šetřením takový stav, který nebyl v souladu s čl. 9 odst. 3 Úmluvy o právech dítěte, čl. 9 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a čl. 8 odst. 2 Listiny základních práv a svobod. Pracoviště Oddělení s ochranným režimem (dále jen „OOR“) zmíněného ústavu bylo zřízeno jako experiment Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen „MŠMT“). Režim v zařízení byl v mnoha ohledech přísnější než režim vězeňský. Selhala i kontrolní činnost České školní inspekce a Odboru speciálního školství a institucionální výchovy MŠMT. Ministryně školství po obdržení zprávy veřejného ochránce práv navštívila OOR a na místě se rozhodla přerušit jeho činnost.

OOR vzniklo v r. 1997 jako uzavřené zařízení, v němž chlapci neměli po dobu umístění (3 až 6 měsíců) možnost vycházek a odjezdu k rodinám. Chlapci byli do OOR převáženi za trest, fakticky zbaveni osobní svobody, aniž to umožňoval zákon. Plošné vymezení doby pobytu bylo v rozporu s vyhláškou č. 64/1981 Sb. V řadě případů nebylo umístění v rozporu s právními předpisy projednáno s příslušným diagnostickým ústavem. Veřejný ochránce práv konstatoval, že mříže v oknech, ostnatý drát na plotě a na mřížích, absence klik zevnitř ložnic, sledovací otvory ve dveřích a noční světlo v ložnicích jsou zvláštní stavebně-technické prvky, které nemají oporu v právním předpisu. Nesouhlasil s tím, že toalety byly přístupné až po odemknutí vychovatelem. V OOR nebyly k dispozici kompletní spisy dětí, výchovným pracovníkům tak chyběly důležité informace o osobní a rodinné anamnéze. V OOR chyběl speciální výchovný program, nezájem o předcházející osud dětí byl patrný z postoje vedoucího i ředitele, kteří v OOR viděli zařízení pro výkon trestu za kázeňské prohřešky.

V OOR se prováděly osobní prohlídky, jež veřejný ochránce práv označil za nelegitimní, zasahující do lidské důstojnosti a splňující znaky ponižujícího zacházení. Při důkladných tělesných prohlídkách musel být svlečen veškerý oděv. Dle vyjádření vedoucího OOR byla někdy součástí kontrol i prohlídka pohlaví a konečníku. Toto zacházení považoval ochránce za jednání, které odporuje zákazu ponižujícího zacházení nebo trestu, jak je vyjádřen v čl. 10 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, čl. 3 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod či čl. 7 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech.

Tato praxe je v rozporu se zákonem č. 109/2002 Sb., který garantuje dítěti právo na respektování lidské důstojnosti.

Při denním dvouhodinovém povinném cvičení chlapci zvedali dřevěné špalky, přičemž intenzita cvičení mohla u slabších osob hraničit s týráním a vedla k ponižování. Cvičení se provádělo na úkor vzdělávání. Veřejný ochránce práv konstatoval, že deklarovaný polovojevský režim a důraz na potenciální brannost je v rozporu s tím, že jde o zařízení školské. Současně ochránce nesouhlasil s používáním kolektivního trestu, který spočíval v tom, že pokud chlapec nemohl či nechtěl cvičit, museli ostatní cvičit místo něho. Polovina svěřenců uvedla, že jim tento trest vadí, a třetina ho označila za zdroj šikany.

V OOR bylo porušeno také právo na vzdělání, protože v něm nebyla zajištěna dostatečná výuka (v OOR neexistovala speciální škola ani žádná škola podle vyhl. 127/1997 Sb.). Vyučování probíhalo tak, že se chlapci shromáždili v jedné místnosti, kde se každý učil svoji učební látku za přítomnosti pedagoga dvě hodiny denně. Systém výuky byl v rozporu se zákonem č. 29/1984 Sb., se zákonem č. 109/2002 Sb., a také s vyhláškou MŠMT č. 127/1997 Sb. Nadto je třeba poukázat na skutečnost, že právo dítěte na vzdělání a závazek státu neodepírat svým jednáním takové právo je hodnotou, která je chráněna mj. čl. 2 Dodatkového protokolu k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod či čl. 33 Listiny základních práv a svobod.

V době osobního volna nemohli chlapci poslouchat reprodukovanou hudbu s odůvodněním, že jsou v OOR za trest. Neměli možnost být přes den o samotě. Osobní volno měli od 20.15 do 21.30 hod., a teprve v té době mohli být na svých pokojích, ale nemohli ležet. (Lehnout si mohli až od 22.00 hod.). Veřejný ochránce práv konstatoval, že takový stav odporuje čl. 31 Úmluvy o právech dítěte, v němž se uznává právo dětí na odpočinek a volný čas, na účast ve hře a oddechové činnosti. V OOR byla nevhodně zvolena doba návštěv (jednou měsíčně 1 hod., mimořádná za odměnu) a okruh osob, které dítě mohly navštívit. Veřejný ochránce práv nesouhlasil s tím, že se v OOR používal trest zákazu nákupu osobních věcí. Praxe nebyla v souladu se zák. č. 109/2002 Sb. a pokynem MŠMT č. 13 649/95-24. Telefonický kontakt byl umožněn v rozporu se zák. č. 109/2002 Sb. jen výjimečně a za odměnu.

Odbor speciálního školství a institucionální výchovy MŠMT (dále jen „odbor“) selhal při výkonu státní správy, umožnil-li vznik OOR a nezaregistroval porušování lidských práv. Dva z pracovníků odboru v minulosti OOR navštívili, byli seznámeni mj. se stavebně-technickými prvky, jejichž použití nemělo zákonnou oporu, a zůstali nečinní. Odbor plánoval po vzoru OOR zřízení dalších dvou zařízení. O existenci OOR a o tom, že jsou zde umístěny zdravé děti a dokonce i děti z jiných výchovných ústavů, se nebylo možné z veřejně přístupných dokumentů dozvědět. V této souvislosti označil veřejný ochránce práv název „výchovný ústav pro zdravotně handicapovanou mládež“ za zavádějící, ne-li dokonce zastírající označení.

Veřejný ochránce práv vyslovil současně znepokojení nad kvalitou inspekční činnosti České školní inspekce, která v rozporu s faktickým stavem neshledala porušení právních předpisů. Za alarmující označil, že ČŠI zhodnotila plot s ostnatým drátem a mříže v oknech tak, že „budova je proti vniknutí osob zvenčí dostatečně zabezpečena“, a že nepožadovala předání spisů dětí do OOR, i když o jejich absenci věděla.

Ministryně školství po obdržení zprávy veřejného ochránce práv navštívila OOR a na místě se rozhodla přerušit jeho činnost a chlapce převézt zpět do kmenových ústavů. Odpovědní inspektoři byli finančně postíženi ústřední školní inspektorkou a byla jim předána písemná výtka za nekvalitní práci. Změnila se kritéria pro inspekce ve školských zařízeních, do inspekčních týmů budou nově zařazováni i externí odborníci a ve školských zařízeních budou nově probíhat i kontroly bez předchozího oznámení. Vedoucí OOR byl odvolán z funkce a v ústavu již nepracuje. Vůči MŠMT případ dosud uzavřen není, protože se ministryně dosud nevyjádřila k návrhu veřejného ochránce práv na personální opatření spočívající v odvolání ředitele příslušného odboru.